

תקשורת

הירקון 3 בני ברק, מגדלי LYFE בניין B טל. 03-5635050 פקס. 03-5617166

28.25x48.17	1	1	עמוד	הארץ - תרבות וספרות	04/07/2025	94658730-2
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910						

מאגנט - הוצאת תלרי - 25910

אילו אפשר היה לנשמת גוי להתגלגל ביהודי הייתי מבקש שתתגלגל בי נשמת אג'ידיו

לא מכבר יצא לאור בהוצאת מאגנס תרגום מואר ראשון מסוגו לחלק הראשון של הספר "שכינה" של התיאולוג הרנסנסני האיטלקי אַג'ידיו מוויטרבו, שהיה דמות יוצאת דופן מכל בחינה ובעיקר בכל הנוגע לאהבתו הכנה ליהדות. יהודה ליבס, החתום יחד עם יהודית וייס על התרגום והמחקר העצום שבציריו, מתוודה על התאהבותו בקרדינל הזה, שאהר את הספרות הרבנית, ראה במקובלים היהודים מעין נוצרים נסתרים ותמך בהתלהבות בשלמה מולכו, שהכריז על עצמו בשעתו כמשיח ישראל

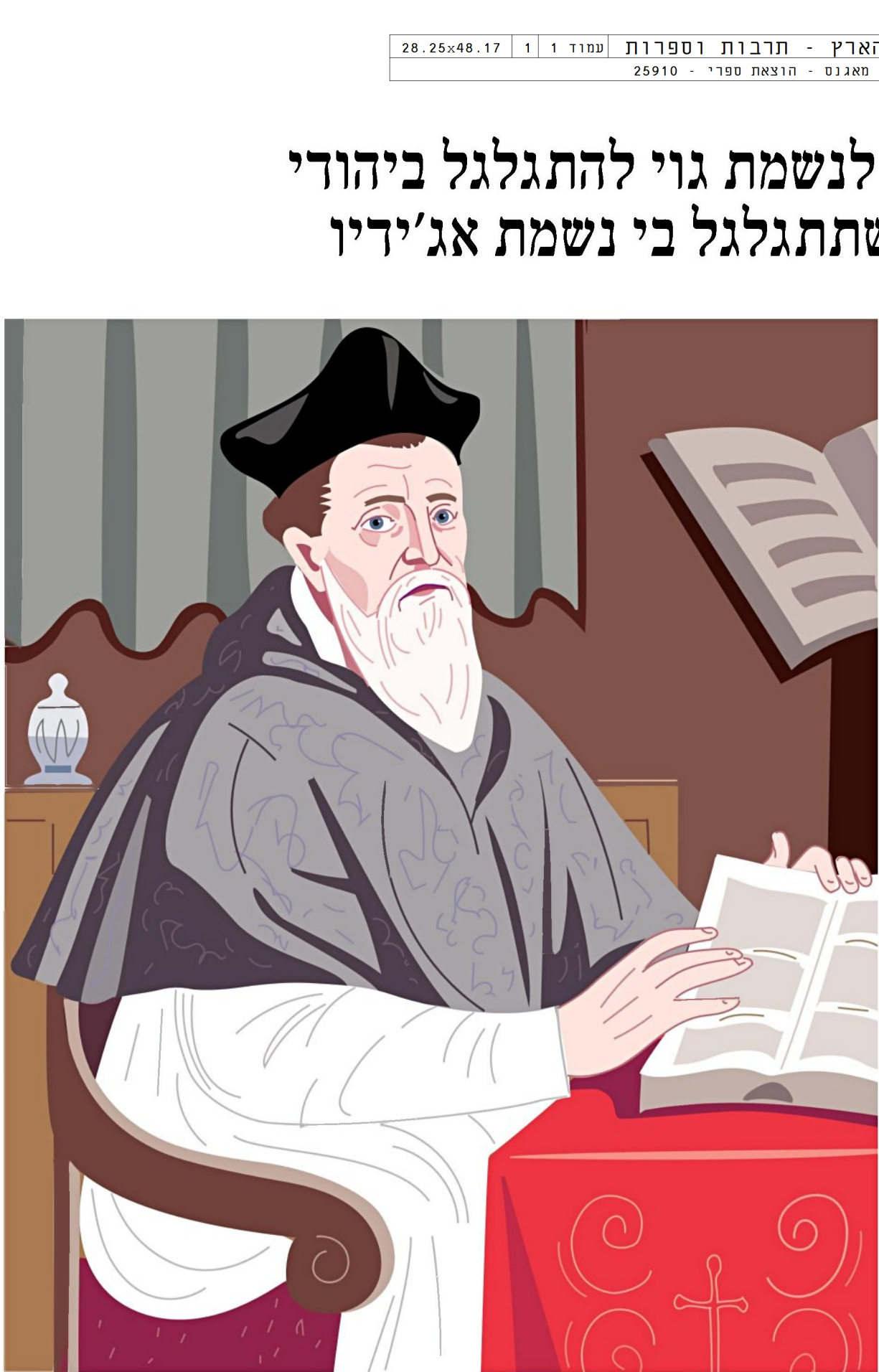
יהודה ליבס

לחלק הראשון של תרגום ופירוש הספר "שכינה" לאג'ידיו מוויטרבו הקדשתי יותר זמן מאשר לכל חיבור אחר שכי תבתי במשך הקריירה המחקרית הארוכה שלי, ואני מתעתד להשקיע בהמשך החיבור עוד שנים ככל שיעניק לי הקב"ה. על כך אפשר לתמוה, הרי אני כידוע יהודי וחוקר יהדות דווקא, וזה ספר נוצרי של קרדינל קתולי. להגנתי מבקש אני להיעזר באחת מדי מויות המפתח שעיצבו את התרבות היהודית, העברית והיידית, מאז הרנסנס הוא המדקדק אליהו בחור (לויטא), מורהו היהודי של אג'ידיו וחבור הקרוב ששכן בביתו ושבהקרימת ספרו "מסורת המסורת" כותב כך (בדילוגים): "ובאתי עד רומי, ושם שר גדול מאוד, חשמן נשא הוד, חכם כידידיה, שמו קאי רדינאל איגידיה... כשמוע השר דברתי, קם וירץ לקראתי, ויישקני מנשיקות פיהו, ויאמר האתה זה איוני אליהו, אשר שמעך הולך בכל המדינות, וספריך נתפשטו בכל פינות, ברוך אליהו עולם, אשר הביאך עד הלום, והקרה אותך לידי, ואתה פה עמוד עמדי, ותהיה לי לרב, ואני אהיה לך לאב, ואכלכל אותך ואחך ביתך, ואתן דגנך ותי רושך וויתך, ואטיל לכיסך מלאי, רק כל מחסורך עלי, ובכן המתקנו סוד יחד, ברזל בברזל יחד, וגם אני ממנו קיבלתי, דברים טובים ונעימים, אשר עם האמת מסכימים, וקיבלתי צוהא החכם ודיבורו, קבל האמת ממי שאמר".

החכם שהתיר לקבל האמת ממי שאמרו, כלומר גם מגויים, הוא הרמב"ם, בהקדמתו להקדמת פירושו על פרקי אבות. בהמשך דבריו מספר אליהו בחור על מה שלימד את אג'ידיו, ואולי התנצלות על כך שלימד תורה לגוי בניגוד לאיסור חז"ל מביע דעתו שאין האיסור חל אלא על לימוד תורת הסוד, "כגון מעשה בראשית ומעשה מרכבה וספר יצירה". אבל הוא, כלשונו, "עיקר לימודי, עם גוי כיהודי, אינו אלא בקדקד לשון הקודש". בכך אמנם אפשר לפקפק, דומה שהבחור בחר להסתיר גם את עצם העיסוק בתורת הסוד, אך בעצמו עסק בקבלה ואף לימד זאת לאג'ידיו. זאת שטחתי בהערה ארוכה לתור גום הספר "שכינה", בחלק שעדיין לא נדפס בכרך שלפנינו אך נמצא באתר האינטרנט שלי. שם הסתמכתי בין היתר על הפתגם הלי טיני על הסנלר שאמור לא להביט מעל הסי נדרי (ne supra crepidam, sutor). פתגם בעליל בנוסח עברי אצל אליהו בחור ובלטיני נית בספר "שכינה" לאג'ידיו, ואצל שניים מוסבת משמעותו על מלאכת המדקדק שתור רת הקבלה מצויה מעליה, ובהיפוך משמעות ברמו לאלהיו בחור עצמו. אג'ידיו מתבל שם את דבריו במלות גנאי נמרצות נגד המדקדק קים שאינם מקובלים ומכנה אותם המוניים, בורים וגסים, שמחשיבים את הדקדוק מעל התיאולוגיה, וזה מנוגד לאהבה ולהערצה לבחור העולה ממקומות אחרים בכתביו (ואף ממקום זה) ומקבילה לאהבת אליהו אליו.

גם אני שותף לאהבתו של בחור. גם אני כמו ר' אליהו מודע לכך שאג'ידיו נוצרי הוא ולא יהודי, ובכל זאת רב המשותף ביני לבינו. אילו אפשר היה לנשמת גוי להתגלי גל ביהודי הייתי מבקש שתתגלגל בי נשמת אג'ידיו, וזאת מהטעמים הבאים: ראשית האהבה ללשונות, לטקסטים דתיים ולשוזרת מיתוסים. לא אחת אף ראיתי שאג'ידיו נזקק לאותם מוטיבים שבהם עסקתי גם אני, כגון הקשר בין הֶלְנָה מטוריה בגלגולה בגנוזים לבין השכינה, כפי שלימד הקורא בהערות בכרך שלפנינו (עמ' 267, 290), או הקשר שבין הגאולה היהודית הנמרצת באות "ם" הסתומה לבין רחם הבתולה בנצרות.

שנית, יפי הלשון. ברוח הרנסנס עויב אג'ידיו את הסגנון הדימיבינימי וכותב בלי טינית שאינה גופלית מטובי הסופרים הרומים הקלאסיים, ולא בכדי הוא זכה לכינוי קיקרו השני. קו סגנוני המאפיין אותו יימצא לעתים קרובות בסופי הפסקאות, שם חוזר הוא ומרגיש את עיקר דברו שלוש פעמים במונחים מקבii לים. תופעה סגנונית זו משקפת את רוחו הסוערת של אג'ידיו, כי גם דרכה הוא מביע את אהבותיו ושנאותיו. אך אצל אג'ידיו, כמו שאומרים, הפתיל קצר והאהבה והשי נאה עשויות להתחלף זו בזו. כך נראה להלן כשנעסוק ביחס ליהודים, וכך עולה ביתר תוקף מתוך הביוגרפיה שלו. הוא נמנה עם מפקדי הגנת העיר רומא בשנת 1527 בעת ביות העיר ביד צבאות הקיסר קרל החמישי (תיאורים פלסטיים של זוועות החורבן שהי מיטו אלה על רומא מצויים גם בספר "שכינה"), אך אחרי המורעות אלה, וכשהוברר לאג'ידיו שחם נעזשו ברצון האל (וביתר דיוק ברצון השכינה), שינה את טעמו ונעשה

איור: ערן וולקובסקי

את תיקון הכנסייה באמצעות יהודים. ראיה לרבר תוכל לשמש גם דרשה שדרש אג'ידיו בשבח מנואל הראשון מלך פורטוגל, מי שהיה אחראי לאותה המרה. ואכן יש בידיו עדות על כך שאג'ידיו התנגד לייסודה של האינקז' וויזיציה בפורטוגל, שנוסדה בימיו לאחר אותו דור ראשון. אפשר עם זאת שאג'ידיו לא אולי הסיבה לכך שאג'ידיו לא הסכים לקבל בלב שלם הצדיק את המרת האנוסים בשל היותה על כל פנים גם בגידה ביהדות, וזאת אולי הסיבה לכך שאג'ידיו לא הסכים לקבל מומרים לשורות המסדר האוגוסטיני שהוא עמד בראשו. מכל מקום דומה שלא הפריי עז לו העובדה ששלמד מולכו, שהיה נוצרי ממשפחת אנוסים, שב ליהדות בגלוי, מל את עצמו ואף התיימר להיות משיח ישראל, כי אג'ידיו תמך בהתלהבות במולכו ובמשיחיותו. אך, כפי שעולה מקטעים רבים בספר "שכינה", אג'ידיו לא הסכים עם היסוד הפרייטייארצי של המשיחיות היהודית.

אג'ידיו סבר כמדומה שמשיחיותו של מור לבו עשויה להשתלב במשיחיות הקיסר ויחד יכניעו את הטורקים, ולכן שיכנע אותו לבוא לאיטליה ולהיפגש עם האפיפיור והקיסר. אך, דא עקא, חזון זה לא התאים למציאות ומולכו, שבהשפעת אג'ידיו עזב את מקום המבטחים שלו באימפריה העותמאנית וחזר לממלכה הקתולית, סופו שהועלה על המוקד במנטובה בשנת 1532. פרשה זו יש בה גם כדי לסמל את גורל גישתו של אג'ידיו ליהדות.

בהמשך המאה ה-16, בעטיין של תנועות הרפורמציה והקונטר־רפורמציה, לא זו בלבד שלא נתקבלה הטפתו של אג'ידיו ללמוד מהתלמוד היהודי אלא אף שרפו באש, כמו את מולכו, גם את התלמוד והספר "שכינה" לא זכה לעלות על מזבח הרפוס עד אמצע המאה העשרים. שיטתו של אג'ידיו בעניין יחסי יהדות ונצרות אינה אפוא דרך המלך אלא a road not taken. אך אג'ידיו איננו בורד בדרכו וגם אחרייו ועד ימינו אלה עולות וריאציות שונות של יחסי נוצרים ויהודים, הן בקתוליות והן בפרוטסטנטיות, ובהן לא דק איבה ושנאה. אלה אמנם, אין להכחיש, נטוי עזות עמוק ובחזית הרבריים, אך בנוסף עולים גם גילויי אהבה שהם, אגב, חשובים גם לעיינינה של מדינת ישראל.

זיקתי לאג'ידיו קשורה גם בכך. היחסים המורכבים והדיאלקטיים בין יהדות ונצי־רות מעסיקים אותי תמיד. הוותיקים וזכרים בוודאי את מאמרי הידוע לשמצה "מצמיה קרן ישוע" שבו הראיתי שאפילו בנוסח תפי־לת שמונה־עשרה חלו ידי היהודים הנוצי־ריים. למזלי, בעת פרסום המאמר כבר היתה לי קביעות באוניברסיטה והמתנגדים הרבים לא הצליחו אלא לעקב בכמה שנים את מיי־נויי לפרופסור. גם בהמשך הוספתי וחקרתי תופעות מעניינות של סיבוכי מאבקי יעקב עם שרו של עשו וקשריהם ההדדיים, והסי־פר שלפנינו, "שכינה", הוא חוליה נוספת בשרשרת מפותלת זו, שהיא איומה, נוראה ומקסימה כאחת.

הירקון 3 בני ברק, מגדלי LYFE בניין B טל. 03-5635050 פקס. 03-5617166

הנאהב שנחטף עליידי זאוס־יופיטר שלבש לשם כך דמות נשר. גנימדם, שהועלה לאולימפוס לשמש מזוג במשתאות האלים, הוא, לדעת שכינתו של אג'ידיו, חנוך המי־קראי שבגירסת המיתוס היהודי הועלה למדרגת המלאך מטטרון, וזאת באמצעות השכינה המשמשת בתפקיד זאוס בהיותה דמות הנשר שבמרכבה. אך במעלה גבוהה עוד יותר מיתוס זה מדבר על ישו, שהוא גם אדם וגם פרצוף אלוהי, הכן שבשילוש.					
---	--	--	--	--	--

הנאהב שנחטף עליידי זאוס־יופיטר שלבש לשם כך דמות נשר. גנימדם, שהועלה לאולימפוס לשמש מזוג במשתאות האלים, הוא, לדעת שכינתו של אג'ידיו, חנוך המי־קראי שבגירסת המיתוס היהודי הועלה למדרגת המלאך מטטרון, וזאת באמצעות השכינה המשמשת בתפקיד זאוס בהיותה דמות הנשר שבמרכבה. אך במעלה גבוהה עוד יותר מיתוס זה מדבר על ישו, שהוא גם אדם וגם פרצוף אלוהי, הכן שבשילוש. לכך נוגעת גם המגמה מערבה המתבטאת כזכור בסיסמה plus ultra. מלכתחילה מקור־מה של השכינה, של דת האמת, היתה באסיה, בארץ יהודה, אך בעקבות ישו ומפכתו הנור־צדית וחורבן הבית עברה השכינה גופא ומי־רכו הדת מערבה לעיר רומא (שלפי אג'ידיו מקור שמה בעברית וקשור למלה מרום). אין לראות בכך השפלה ליהדות. אדרבה, אליאב דאג'ידיו יותר משכבשו הרומאים את יהודה היהודים הם שכבשו את רומי, שכן פטרוס חידושי אניו, שהתאימו מאוד לצרכיו.

לא מצאתי בספר "שכינה" התייחסות מפורשת לגירוש ספרד ולהמרה הכפויה, אך קל לשער שאג'ידיו אינו מצדיק את רדיפת האנוסים עליידי האינקוויזיציה הספרדית. אולי הסתיר את דעתו זאת כי עתה התייחס כאמור בהערצה לקיסר קרל החמישי, שהיה מצד אמו (חואנה המשוגעת) נכד למלכי ספרד הקתולים המגרשים פרדיננד ואיזבלה

היהודי היה האפיפיור הראשון והבאים אח־ריו והולכים בדרכו נחשבים גם הם כיהודים בני אומתו. רוח דומה שוררת גם ביחסו של תשע הספירות שמעל השכינה מוקבלות כאן לתשע המווות, ששמן מתקשר כאן אטימור־לוגית עם המלה העברית "מוסר", וכן לתשע ציפורי דורר הנזכרות באיליאדה להומרוס, והשכינה מזוהה עם האלה היוונית־רומית אתנה־מי־נרווה ועם נֶמְסִיס, אלת הגמול היוונית. אך החיבור של יהדות ונצרות הקבלית את עזר יותר, כי הנצרות, לפי השקפתה, אינה אלא המשך טבעי לדת ישראל.

בדת אלא בהעלאת היהדות עצמה אל מעלה גבוהה יותר, וזאת לפי פיתוח של תורת הקבי־לה היהודית שמציגה השכינה בכמה מקומות בספרו: היהדות יסודה וביטייה בשבע הספי־רות התחתונות שבמרכזן תפארת, שהיא גם תורת משה ומשה עצמו, והנצרות היא המעי־לה שמעליה, ספירת בינה, שבקבלה היהודית מייצגת את העולם הבא ובנצרות הקבלית את ישו ואומנתו. שניות זו מקבילה במידת־מה לשניות המוצגת בספרות האידרות הוזהרית, בין ועיר אנפין, הוא אלוהי הדת היהודית, לבין אריך אנפין האוניברסלי.

היהדות גבוהה כאן אפוא מהפגאניות אך נמוכה מהנצרות. דוגמה לכך ישמש הטיי־פול במיתוס היווני־רומי על גֶנִיקְדָס, הנער

חידושים מופלאים גם בתחום הלשוני וגם בעולמות המיתוס.

עברית (וכן ארמית) ויוונית הן לשונות המקור של כתבי הקודש של אג'ידיו. באשר ללטינית, מלבד היותה שפת הכנסייה ושפת ארצו העתיקה יש בה לשיטתו אף יסודות עבריים, וזאת בזכות האטרוסקים, עם עתיק שיסר גם את עירו ויטרבו. האטרוסקים שלטו ברומא בשחר ההיסטוריה והחידירו יסודות משלהם ללשונה, ואלה, לדעת אג'ידיו, כוללים עברית כי לאטרוסקים הקדמונים היתה זיקה מיוחדת לישראל וללשונו. דעה משונה זו ירש אג'ידיו מכן עירו הקשיש ממנו אניו מוויטרבו, ארכיאולוג שגילה לטענתו ממצאים אטרוסקיים ובהם ספרים עתיקים המגלים זיקה אל היהדות והעברית. אמנם זמן לא רב אחרי תקופת אג'ידיו הוכח שאניו זייפן היה וממצאיו עורבא פרח, אך אג'ידיו עוד האמין בהם בלב שלם והסתמך רבות על חידושי אניו, שהתאימו מאוד לצרכיו.

לא מצאתי בספר "שכינה" התייחסות מפורשת לגירוש ספרד ולהמרה הכפויה, אך קל לשער שאג'ידיו אינו מצדיק את רדיפת האנוסים עליידי האינקוויזיציה הספרדית. אולי הסתיר את דעתו זאת כי עתה התייחס כאמור בהערצה לקיסר קרל החמישי, שהיה מצד אמו (חואנה המשוגעת) נכד למלכי ספרד הקתולים המגרשים פרדיננד ואיזבלה

המיתוס היווני־רומי משתלב עם העבי־רית והקבלה לכל אורך הספר. כך לדוגמה תשע הספירות שמעל השכינה מוקבלות כאן לתשע המווות, ששמן מתקשר כאן אטימור־לוגית עם המלה העברית "מוסר", וכן לתשע ציפורי דורר הנזכרות באיליאדה להומרוס, והשכינה מזוהה עם האלה היוונית־רומית אתנה־מי־נרווה ועם נֶמְסִיס, אלת הגמול היוונית. אך החיבור של יהדות ונצרות הדוק עוד יותר, כי הנצרות, לפי השקפתה, אינה אלא המשך טבעי לדת ישראל.

בדת אלא בהעלאת היהדות עצמה אל מעלה גבוהה יותר, וזאת לפי פיתוח של תורת הקבי־לה היהודית שמציגה השכינה בכמה מקומות בספרו: היהדות יסודה וביטייה בשבע הספי־רות התחתונות שבמרכזן תפארת, שהיא גם תורת משה ומשה עצמו, והנצרות היא המעי־לה שמעליה, ספירת בינה, שבקבלה היהודית מייצגת את העולם הבא ובנצרות הקבלית את ישו ואומנתו. שניות זו מקבילה במידת־מה לשניות המוצגת בספרות האידרות הוזהרית, בין ועיר אנפין, הוא אלוהי הדת היהודית, לבין אריך אנפין האוניברסלי.

היהדות גבוהה כאן אפוא מהפגאניות אך נמוכה מהנצרות. דוגמה לכך ישמש הטיי־פול במיתוס היווני־רומי על גֶנִיקְדָס, הנער